

2. Kondor-képek verbális nyelvi reprezentációi Nagy László lírájából

Az eddigieknél nem kevésbé érdekes, de kevésbé vizsgált kommunikátumtípus az, amelyet PETŐFI a (2) / 'Vb ← Kp' szimbólummal jelöl a tipológiájában (lásd a *Bevezetésben* az 1. táblázat hetedik sorát), s a következőképpen jellemez (PETŐFI: 2001. 63):

Adva van egy kép (egy képi vehikulum). Egy verbális reprezentáció alkotója azt interpretálja, és egy olyan ['Vb ← Kp' típusú] verbális vehikulumot hoz létre, amelyet a kiindulásul adott kép (képi vehikulum) alapján formál meg, de azt nem egyesíti egy vehikulumban a kiindulásul adottal. Minthogy ebben az esetben nem jön létre egy (képi és verbális összetevőből álló) komplex vehikulum, a verbális és képi elem befogadása általában egymástól függetlenül (és egymástól különálló befogadási térben) megy végbe.

A (2) / 'Vb ← Kp' altípus 'bemenet'-ét tehát egy képi vehikulum, 'kimenet'-ét pedig egy verbális vehikulum alkotja. A definíció alapján az altípussal kapcsolatos kérdések ekként merülnek fel (az 1. pontban foglaltakkal analóg módon és motivációkkal): (i) milyen elemek és relációk mutathatók ki (a) a képi vehikulum anyagában, (b) a verbális reprezentáció anyagában; (ii) milyen dominanciaviszonyok mutathatók ki a képi és a verbális összetevő szóban forgó elemei és relációi között; (iii) milyen jelleggel (milyen ismervek alapján) beszélhetünk 'egymástól független' ('hözzárendelő' viszonyban lévő) alkotásokról?

A verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumoknak ebbe a típusába tartozik Nagy László ciklusa, a *Hét vers Kondor Béla képeihez*, mely 1977 novemberében keletkezett. A költő naplójában mindössze ennyi áll erről: 1977. november 3., csütörtök: „(...) – A Tükörnek verset írni Kondor képeihez. Ezt már régen elvállaltam. Nemsokára megpróbálom.” (NAGY: 1994. 469.) Ebben a szekcióban ezeket a műveket kívánom röviden kommentálni.³

A szóban forgó, a költeményekkel azonos című(nek tekinthető) képek (a ciklus verseinek sorrendjében) a következők: *Darázskirály* (1963. olaj, farost, 34 x 28, itt lásd a 8. ábrán), *Késes ember (Gyilkos)* (1959. olaj, farost, 25 x 20, itt lásd a 9. ábrán), *A tengerész álma (Öreg halász)* (1964. olaj, farost, 58,6 x 61, itt lásd a 12. ábrán), *Szent Péter és egy nő* (1967. olaj, farost, 125 x 75, itt lásd a 13. ábrán), *Gitáros nő* (1967. olaj, pasztel, farost, 60 x 40, itt lásd a 14. ábrán), *Fiatal menyasszony (Öreg udvarló)* (1968. olaj, farost, 41 x 52, itt lásd a 15. ábrán) és *Bohóc* (1972. olaj, olajkréta, farost, 54 x 13,5, itt lásd a 16. ábrán).⁴

2.1. Darázskirály

2.1.1. A 8. ábrán látható ikonos festményt a Darázskirály portréja dominálja. Vörös, szenvedő arc, beesett, véres szemek, szomorú, meditatív tekintet. Fején háromszögekből korona – bohócsüveg, töviskoszorú vagy egyszerre mind. A nyakában arany szív. Színtelen, görcsös tenyerén szerkezetszerű rovarféle: drótlábakon egyensúlyozó, fekete-sárga csíkos potroha fölött – a kép közepén – hártás légcsvár-szárnyakkal. Megidézi a szárnyalást, az angyalt, de az emberi manipuláció révén „gyilkos kis gépezet, agresszív erők letéteményese” is (NÉMETH: 1976. 12). A „figurához való viszonya jelző és magya-

rázó attribútum (...): ugyanakkor egzisztenciális jelentősége is van, hiszen a darazsat tartó kéz ugyanolyan görcsös ritmussal mozog, mint a darázslábak, a kéz és a rovar hasonulnak egymáshoz. A rovar és általában az állat – különösen a ló és a madár – motívuma igen gyakran feltűnik Kondor művein, a rovar és a madár kitüntetett szerepét elsősorban a repülés motívuma magyarázza, hiszen Kondor művészetének egyik kulcsszimbóluma a repülés, a szárnyalás, az emberi alkotóerő legnagyobb, ősi szimbóluma, amely körünkben ellentétes jelentésekkel párosul, a rombolás géniuszává is vált” (NÉMETH: 1976. 12). A háttérben húzódó város társadalmi-történelmi környezetbe helyezi, az aranyban lobogó óriás napkorong pedig az időtlenség, a mítosz szférájába emeli a figurát.

8. ábra

DARÁZSKIRÁLY

Tűnődés mártírja ifjan s elevenen
fiúk ti holtak ez vagyok ó nem a szégyen
pirít s nem kutyaalázat párázza be
a hét világot átütő szemet fiúk
süvítsen-e szárny a távlaton-túli
távlatba mit bemértem égi gengszter
avagy szétpukkadjon szívem a földalatti
keszonban hol vasbeton könnyezik s kintről
rum néz be véres szemmel – ma nem születik
szárnyal bárki szárny és távlat bánata ez
nem a napvilág méze kell – kimondhatatlan –
fünyelvel biztassatok fiúk: süvítsen

2.1.2. Kondor Béla képét a verbális reprezentáció kétféleképpen metaforizálja. A lírai én a vers felütésében 'tűnődés mártírja'-ként, hatodik sorában, tehát nagyjából a vehikulum közepén pedig 'égi gengszter'-ként jelenik meg. Az előbbi referense (vizuális megfelelője) a Darázskirály tragikus alakja, az utóbbié pedig a festmény szerkezetszerű, szárnyas organizmusa. Mindkettő a lírai énre utal, vagyis ha a festményen a Darázskirály és a rovar 'hasonul' egymáshoz, a vers anyagában lényegileg azonosul egymással. A festmény további elemeit jobbra e két metafora szervezi 'verbalizált ikon'-ná. A 'nem a szégyen pirít' (≈ vörös, szenvedő arc), a 'hét világot átütő szemek' (≈ beesett, véres szemek, szomorú, meditatív tekintet) stb. a lírai énre mint 'tűnődés mártír'-jára, a háromszor ismétlődő *szárny* inkább az 'égi gengszter'-re vonatkoztatható. A 'földalatti / keszonban hol vasbeton könnyezik' s még néhány más (verbális) kifejezés, közismert életrajzi vonatkozásain túl, interpretálható a háttérben húzódó város metaforizációjaként is, miként az ismétlődő 'távlat' az arany háttér perspektívájaként. (A nyomtatott vehikulumban kétszer ismétlődő *süvítsen* helyett egy 1977-es kéziratoldalon még *sivítson* szerepel, NAGY: 1980b. 206.) A reprezentáció tehát két találó metaforával dimenzionálja verbális matériába a festmény meghatározó elemeit és relációt. Mindezek ellenére csak ügyyel-

bajjal tudom a költeményt különálló, a képpel hozzárendelő viszonyban lévő alkotásnak tekinteni.⁵

2.2. Késes ember (Gyilkos)

2.2.1. A 9. ábrán látható *Késes ember (Gyilkos)* című Kondor-kép 'elvetemült' ikon. Arany háttéréből piros ruhájú-sapkájú, fehér inggalléros férfifej kipirult, sárgába mosódó félprofilja emelkedik ki. Vérpettyes kezében kés, melyre úgy hunyorít félszemmel, ahogy a mesterlövész gyilkos a távcsöves puská célkeresztjére. Vörös-arany pengéje szinte hosszú ujjai folytatásaként mered az égre. Az ikon bal alsó sarkában jól kivehető az alkotó aláírása és a 959-es szám.⁶

9. ábra

KÉSES EMBER

Heródes is így kezdte ahogy ez aki sihederkorban kutusok cicák fülit-farkát nyeste le cifrált mint anyja a derelyét összenőtt a kéz a késsel össze-forradt hivatal s hivatal benne így nem lehetett ő csillagszóró toprongy köszörús de csillagoltó rekorder áramvonalas fejű ím felöltöztetve jelképekbe ünnepel most és viseli a vér hemoglobinját sapka ez siltes túlontúl szolgált s a háttér: arany

10. ábra

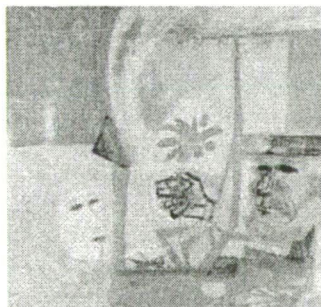
11. ábra

2.2.2. Nagy László ismerte a kés titkait. Erről tanúskodnak például a *Kés* című versének (NAGY: 1988. 439-440): következő sorai: „hánytorgó hajak alól, / éj-terjesztő köpenyek alól / orvul hába tűzve rezegsz, / orgyilkosok címere, kés. / Kie vagy te – mindenkié”. E költemény képversváltozatát lásd a 11. ábrán (NAGY: 2001. 160). A költő-képzőművésznek „A szép piros hóhér” című akvarellje is (NAGY: 1980a. 27, itt lásd a 10. ábrán) rokona Kondor örök gyilkosának. E portréről találóan állapítja meg Csoóri Sándor, hogy „(...) Kondor bármelyik festményére is odaillene! Lehetne társa a *Késes embernek* (...)” (CSOÓRI: 1980a. 7).

Nagy László *Késes ember* című költeményét félelmetes hasonlat nyitja: főmondatának alanya Heródes, mellékmondatában az 'ez' mutató névmás exoforikusan utal a képre, ami tömeggyilkossá, brutális gyermekgyilkossá teszi a figurát. Együtt a kéz és kés, a hivatás és hivatal vagy hatalom (\approx fehér inggallér). A sapka a 'vér hemoglobinját' viseli, hozzá a 'háttér: arany'. A 'csillagszóró / toprongy' és a 'csillagoltó / rekorder' ellentéte, szimbolikája nyilvánvaló. Az *áramvonalas* melléknév rendszerszerű értelme (sensusa) tárgyra, különösen járműre vonatkozik. Az 'áramvonalas fejű' szerkezet olyasféleképpen 'gépesíti' a halált a versben, ahogyan a figura késre hunyorító tekintete a festményen. A verbális reprezentáció egészében és részleteiben is utal a vizuális vehikulumra, illetőleg elemeire és relációira. Egymástól független interpretációs térben a költemény exoforikus utalását annak közvetlen verbális kontextusa (például a címe) referencializálhatja. A kép és a reprezentáció viszonya inkább hozzárendelő.

2.3. A tengerész álma (Öreg halász)

A TENGERÉSZ ÁLMA

12. ábra

Egy csillagot hazai parton sáfrányhajút
imádkok én odakötök álmat hajót
s ha laskafehér vitorlát eléd ereszték
bókolok neked gyönyörűm dehogyan
a szesznek
majd rézoxid-orrom hófehérkévé varázslom
viszem eléd csupa tengergöröngy-pofámon
attól a perctől nincs közöm disznó szavakhoz
mert eljutva hozzád megtérek igaz
magamhoz
angyali dalhoz kalácsos karácsony-este
pilézzen hó a férfinyomort kirekessze
s mint kire szerelem édesen nagy súly esett
Bermuda-háromszögében elsüllyedek

2.3.1. Kondor Béla 12. ábrán látható *A tengerész álma* (Öreg halász) című képén a föllazított formai elemek az álom, a vágyak és a realitás mezsgyéjén szerveződnek kompozícióvá. A kép jobb oldalán rafinált, megtört arcú tengerész látható, vonásait a szél, az idő és a megpróbáltatások húzták ki rézoxiddal, no meg az alkohol. Érdes, csontos,

ugyancsak erőteljes vörössel megrajzolt keze virágot nyújt középre, ahol a tenger kékjén apró, fehér vitorlás horgonyoz. Vele szemben sápadt női fej, sáfrány haja csaknem belemosódik a háttérbe, szemében a tenger kékjével fürkészi a távot. Fölötte barnás mezőben (mintha képen) vékony kontúrral céda nőalak, elfordulva, háttal, tükör a kezében.

2.3.2. A verbális reprezentáció a tengerész (öreg halász) monológja. A nyelvi formai kötöttségek fellazítása a versben is megfigyelhető, például a felütés 'csillag' metaforája és 'sáfrányhajú' értelmezője közé ékelődik a 'hazai parton' határozói elem stb. A monológ egyik pólusát a realitás (a vizuális anyagban többnyire erőteljes vonalvezetésű) elemei alakítják: *hajó, fehér vitorla, szesz, rézoxid-orr, tengergöröngy-pofa*, disznó szavak, *férfinyomor*; másik pólusát pedig a vágyak, az álom (a képen többnyire finom, aprólékos vonalvezetésű) elemei: csillag, *sáfrányhajú, gyönyörűm*, angyali dal, kalácsos karácsony-este, *szerelem*, édesen nagy súly stb. A költemény záró sora a szexuális aktus perverz metaforizációja, amely nyilván a háttal álló, céda nőalak képi elemmel áll összefüggésben. A költemény a kép meghatározó elemeit a *virág* kivételével verbalizálja, s néhány olyan tényállást, nyelvi elemet is tartalmaz, amelynek nincs vizuális megfelelője. Önmagában is interpretálható (de talán inkább mellérendelő) alkotás.

2.4. Szent Péter és egy nő

13. ábra

SZENT PÉTER ÉS EGY NŐ

Ez a kults a minékünk rendeltetett magasságé pinczétül hét emelet denevér s bagoly a szomszéd s Viola a naív – meg pokolfüst de nints kaloda zenélhetsz – mantsomnak is szolgál a húr s majd édenzünk dönghet a pokol alul én játékból hordom ezt a péter-gönczöt visel noha tsak a szívem hét kolonczot s még röpködnöm is illik hölgyem a süllyal de hölgyem sárgahajúm ne keserülj el ha tsak szemmel követsz is: megalakult s boldog a társaságunk íme ez a kults

2.4.1. Kondor Béla 13. ábrán látható *Szent Péter és egy nő* (1967.) című, szigorúbb formavilágú képét is ellentétek szervezik. A kép keletkezésének időszakában – állapítja meg NÉMETH – „a színek áttetszőbbek lettek, és ezzel erősödött az anyagtalanodás, a vízionárius jelleg” (NÉMETH: 1976. 18). Vörösesbarna, geometrikus háttérben, a kép jobb oldalán, pucérnak látszó, sárga hajú nő foglal helyet, arca elé emelt kezében tart valami tárgyat, melyre szemérmes-kacér tekintetét függeszti. Feje fölött sárgásfehéren izzik a hold. Vele szemben álló férfialak, elől nyitott(nak tűnő) göncben, fejét dicsfény övezi, arca elé emelt kezében kulcs, melyet egész lényével (testtartásával, mozdulatával, arcki-fejezésével) a sárga hajú hölgynek kínál. A figurák közti távolság minimális, a térdük szinte összeér. – Ágh Istvántól (is) tudjuk, hogy Kondor Béla adott esetben „nyers volt,

mint egy melós (...) A jó házból valók tűrőképességét trágárságokkal tette próbára, lássák csak szörnyetegnek (...)” (ÁGH: 2001. 71).

2.4.2. Nagy László archaizáló nyelvi elemekkel (például *rendeltetett*) és helyesírással (*kults*, *pinczétül* stb.) ülteti versbe a jelenetet. Itt a költemény következő elemeit kívánom kiemelni: *bagoly*, *denevér*, *hét*, *kulcs*, *Viola*. A *bagoly* egyfelől 'sötétség'-et, másfelől 'bölcesség'-et jelent. A *denevér* a sötétség, az ördögi hatalmak jelképének tekinthető. A *hét* „szent szám, a három (Isten) és a négy (világ) összege: a hatnapos teremtés után a hetedik napon pihent meg a Teremtő” (SEIBERT: 1980. 282). A *kulcs* Szent Péter, illetőleg az oldás és kötés attribútuma: „Neked adom a mennyek országa kulcsait. Amit megkötsz a földön, a mennyben is meg lesz kötve, s amit feloldasz a földön, a mennyben is fel lesz oldva” (*Biblia, Mt 16,19*, 1997.). A *Viola* név a latin 'ibolya' jelentésű szó megfelelője, amely Mária alázatosságára és Krisztus szenvedéseire egyaránt utal. Szent Péter a leggyakrabban emlegetett apostol, az ősegyház feje, az első pápa. A kulcsok birtoklása révén a mennyek kapuőre. Nagy László verse a lírai én monológja dialogikus kommunikációs keretben. Két részből áll. Az első hat sor groteszk helyzetértelmezés (*denevér s bagoly a szomszéd s Viola*) a kilátásokkal (*s majd édenzünk*), melynek során Szent Péter felajánlja a sárga hajú jövevénynek a mennyország kulcsát. A 6-12 sor Szent Péter személyes hangvételű vallomását és a jövevényhez fűződő reményeit vagy inkább elvárásait juttatja kifejezésre. A költeményt a *kults* keretezi: mennyei örömöknek nyitja. A komplex kommunikátumban több olyan elem (tényállás) is található, melynek ekvivalense a művek egyikében vagy másikában direkt módon nem található meg. Az eddig vizsgált 'kép-vers'-ek közül talán ez a legelkülönbözőbb költemény.

2.5. Gitáros nő

2.5.1. Kondor Béla 14. ábrán látható *Gitáros nő* című festményét a formszigor és a forma nélküliség együttesen alakítja. A gitár húrjaira görcsösen tapadó, viszonylag fiatal nő portréján öregedő arc kontúrjai tűnnek át. A sárga háttérrel a kalcium akkordjai törrik fényesen fehérre.

14. ábra

GITÁROS NŐ

Te is megöregszel nyakad megöregszik
s kell csipkeövr de esküszöm a síron
túlról is látom a ráncot ajaj virág –
erezet és hajzat elavul a húr is
csupa mész lesz nyúzod mészkő-izülettel
s mész-Jerikód nem döntöd le ajaj virág –
dísznek helyezlek hölgyi szemétdombra
ágyam kerek öt seb jó balzsamot rája
jó malacizmú bajnoknő ajaj virág –
fenyegettek s látom tél van ahol ültél
rámromol az étel életem és minden
bosszúm is csak engem ér el ajaj virág –

2.5.2. A verbális reprezentáció felütésében a 'te' exoforikusan utal a képre és / vagy a 'kép-vers' címére, kontextusára. A megszólított *virágként* meg *malacizmú bajnoknőként* imaginalizálódik, aki a *hölgyi személdombig* nyaggatja a húrokat. Ez a folyamat megmásíthatatlan. Ahol ültél, télben a parázs. Ám a 'tragédia' kettős, így vagy úgy, visszaháramul a lírai énré (*ágyam kerek ői seb*). A vizuális és a verbális megjelenítés különbségei valószínűleg ez utóbbi mozzanatból származnak. A költemény, azt hiszem, nyitva áll a képtől független (hozzárendelő) befogadás számára.

2.6. Fialat menyasszony (Öreg udvarló)

FIATAL MENYASSZONY

15. ábra

Habzik a koravén pofaszakáll s lecsurog termi a habot a pápaszem kerete is lég-fogú agg eb de szíve harapós itt ha menyegző lesz a cicák egerek rumosteáznak – művész ur megtébolyult? Szorong a kicsi nő kiseded skatulyába zárná be magát de szerepe őrangyal mentőövi – érzi homloka pántján fehér vadembertánc dobog körbe illene már e Picasso-trikósra nézni de égi sugallatot hallgat: kisasszony menyországgal díjazom a kínját kisasszony legyen erős kisasszony ha lehet vigyázzon a művész urra

2.6.1. A 15. ábrán látható *Fialat menyasszony (Öreg udvarló)* című Kondor-festmény hangulatára a humor, a derű és játékosság jellemző. Bal oldalon a *lég-fogú*, öreg udvarló: rút, ellenszenves, egyúttal komikus. Vörös-fehérben *habzó* pápaszem, mész *pofaszakáll*, *Picasso-trikója* ujjából felkapaszkodó karja-keze tar fejbúbját leplezi. Szavait fiatal lány, a menyasszony 'ügyeli', szorongva-szemlesítve. Arany hajkoronáját kékeszöld, pálcikaember-mintás *homlokpánt*: vademberkörtánc regulázza. Kettejük közt piroska virág, kéz, jobbra valami város, fölötte *őrangyal*, *mentőövi* szárny(csonk). Arany medál a mellükön.

2.6.2. Nagy László verbális reprezentációja valószínűleg jelenetet társít a képhez. Első része a művész úr, második részében a kicsi nő szerepére, feladatára kerül a hangsúly. A vers zárlatában a „mennyországgal díjazott kín ajánlata” (ÁGH: 2001. 70). A költemény a vizuális elemek java részét verbalizálja: *hab, lég-fog, pápaszem, pofaszakáll, homloka pántja, őrangyal(i) szerep, Picasso-trikó, vadembertánc dobog körbe* stb. A verses illusztrációk közül alighanem ez kapcsolódik legszorosabban, önálló műként valószínűsége ellenére sem egykönnyen interpretálható módon a 'bemenet'-ét alkotó képi vehikulumhoz.

2.7. Bohóc

2.7.1. A 16. ábrán látható *Bohóc* című kép Kondor Béla életének utolsó évében született. Egyfajta számadásként, önarcképként is értelmezhető. A piros árnyalatai közül alig kivehetően tűnik elő a bohóc kusza, kettős rajzolatú figurája, a művészsors tragikus ellentmondásossága.

16. ábra

BOHÓC

Mély aranytálkában glóriában
mindig sötét a leves beakad
kanalamba a kárhozott spinkók
haja epesárga koromfekete
talárba klepetyusba királyingbe
hasztalan öltözök sündisznöbört is
ölthetek átdőfik bennem az angyalt
pátriárka-álcán is a fiút
aki vasreszeléktől száharához
jutott el konnektoroktól az ég
halálos villanyházába mulassatok
hölgyek urak Mohácshoz mérve mi ez

2.7.2. A vizuális és verbális megjelenítésben leginkább a dráma közös. Ezt a kényszerű sorsközösséget visszaigazolhatja például az *Elhúllt bolondok nyomán* című Nagy László-vers is (lásd az 5. fejezetben). Nagy László bohóca hiába öltözik „talárba klepetyusba királyingbe”... Így azonban maga az élet is bohóctréfa, hát „mulassatok / hölgyek urak”. Ágh István szerint a vers „kísérteties azonosulás, mintha azt mondaná, megyek már hívásodra, nemsokára ott leszek a nevedben szóló utolsó verseimmel” (ÁGH: 2001. 71).⁷

3. Szécsi Margit-versek illusztrációi Nagy László műterméből

Nagy László képzőművészeti tevékenységére a 2.2. alatt (a 10. ábrán) már láttunk példát. De az általa rajzolt portré díszíti például Szécsi Margit *Páva a tűzfalon* című kötetét (1958.), s ő illusztrálta feleségének *A trombitákat összesöprik* (1965.), valamint *A nagy virágvágó gép* című könyvét (1969.) is.⁸ Ebben a szekcióban az utóbbi két kiadvány tizenöt illusztrált versanyagából kívánok kiemelni és röviden kommentálni három komplex kommunikátumot, amelyek a (2) / 'Kp + Vb' osztályba sorjáznak ugyan (mint az 1. alattiak), tehát az eddigiekhez viszonyítva nem képviselnek új altípust, de vizsgálatuk egyfelől differenciáltabbá teheti a típusalkotó tényezőket, másfelől pedig legalább futó bepillantást nyújthat a költő-képzőművész műtermébe is.